

IHOR SRIBNIAK

Uniwersytet im. Borysa Grynczenki w Kijowie

ORCID 0000-0001-9750-4958

MARYNA PALIENKO

Kijowski Uniwersytet Narodowy im. Tarasa Szewczenki

ORCID 0000-0002-9098-1142

PLACÓWKI OŚWIATOWE W OBOZIE INTERNOWANYCH ŻOŁNIERZY ARMII UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ W SZCZYPIORNIE W LATACH 1922-1923. NA PODSTAWIE OBOZOWEGO CZASOPISMA „UKRAIŃSKI SURMACZ”

WSTĘP

Geneza naukowego ujęcia tematu „obozowego”, a w szczególności specyfiki funkcjonowania obozu w Szczypiornie w Polsce, sięga roku 1997, kiedy to wydane zostały dwie pierwsze publikacje w tym zakresie¹, a które zawierały fragmentaryczne informacje o tym obozie. Osobne fakty o tym obozie i specyfice pracy kulturalno-oświatowej w nim podał w swojej książce M. Pawlenko². Polski badacz O. Wiszka podjął się opracowania biogramów obozowiczów w Szczypiornie w ramach przygotowanych przez siebie dziejów 6 Dywizji Strzelców Siczowych Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej³, nie podał jednak żadnych informacji o udziale członków oddziału w życiu edukacyjnym tego obozu. Historia obozu w Szczypiornie została zaktualizowana w latach 2017-2018, kiedy opublikowano szereg artykułów dotyczących różnych aspektów funkcjonowania obozowej społeczności oraz niektórych przejawów aktywności obozowiczów na polu samokształcenia⁴.

¹ Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924*, Toruń 1997. 209 s.; I. Sribniak, *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборях Польщі й Румунії (1921-1924 рр.)*, Київ-Філядельфія 1997. 187 с.

² M. I. Павленко, *Українські військовополонені й інтерновані у таборях Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.)*, Київ 1999. с. 80-174.

³ E Wiszka, *Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Formowanie, szlak bojowy, internowanie 1920-1924*, Toruń. 2012.

⁴ I. Sribniak, *Табір інтернованих Військ УНР у Щипіорно (1922-1923 рр.): гуманітарно-просвітня складова діяльності українського воїнства, [w:] Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917-1921 рр.): Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1-2 червня 2017 р.)/Упоряд., В. Верстюк (відп. ред.), В. Скальський та ін. Київ-Чернігів, 2017, с. 381-396; I. Sribniak, «Біда дивиться зі всіх закутків, а злиді плодяться з кожною секундою...» (допомогово-харитативна діяльність «Союзу українок» у таборі Щипіорно, Польща навесні 1922р.), „Наше життя” 2018. Т. LXXV. Ч. 7-8, с. 10-13; I. Sribniak, *Діяльність «Товариства допомоги для української шкільної молоді в таборях інтернованих**

W niniejszym artykule podjęto próbę analizy działalności placówek oświatowych działających na terenie obozu w Szczypiornie w latach 1922-1923, korzystając głównie z materiałów obozowego czasopisma „Ukraiński Surmacz”, a także dokumentów archiwalnych przechowywanych w Centralnym Archiwum Państwowym władz wyższych i administracji Ukrainy oraz Biblioteki Ukraińskiej im. Symona Petlury w Paryżu.

Do obozu w Szczypiornie przyjęto internowanych żołnierzy ukraińskich w listopadzie 1921 r., co było spowodowane likwidacją szeregu innych obozów Armii URL w Polsce. Dlatego jednostki 1. Dywizji Zaporoskiej, 4. Kijowskiej, 5. Dywizji Chersonia i niektóre inne jednostki Armii URL zostały przesunięte w nowe miejsce. Już na początku grudnia tego roku dodano do nich również 6. Siczową Dywizję, choć w niepełnym składzie. Szefem grupy internowanych w Szczypiornie został dowódca 6 Dywizji gen. Marko Bezruczko, a obowiązki szefa sztabu grupy od czerwca 1922 r. pełnił płk Wsiewołod Żmijenko. Ze względu na bliskość terytorialną obu obozów ukraińscy żołnierze w Szczypiornie i Kaliszu połączyli się w jedną grupę oddziałów internowanych Ukraińskiej Republiki Ludowej – „Kalisz”. Generał Antoni Ludwik Kiernawski⁵ został mianowany polskim komendantem obozu.

Przeprowadzka i początkowe trudności obozowe doprowadziły do tego, że praca kulturalno-oświatowa w pierwszym miesiącu pobytu w nowym miejscu została właściwie całkowicie sparaliżowana. Jednak w ciągu kilku tygodni, dzięki działaniom dowództwa grupy, nastąpiły pierwsze pozytywne zmiany, a życie w obozie zaczęło się odradzać. Duże znaczenie miały również działania organizacyjne dowództwa ukraińskiego – zjednoczenie oddziałowych organizacji kulturalno-oświatowych w ogólnoobozowe placówki oświatowo-artystyczne w celu uniknięcia powielania prac, które przeprowadzono na początku 1922 r. Generalne kierownictwo życia kulturalno-oświatowego w obozie prowadził kpt. M. Bytyński, który został mianowany kierownikiem obozowego wydziału kulturalno-oświatowego. Wiosną w obozie działały już liczne stowarzyszenia i grupy, m.in. Towarzystwo „Oświata”, którego członkowie aktywnie uczestniczyli w wykładach dla „mieszkańców” obozu⁶.

SPECYFIKA ZDOBYWANIA WYKSZTAŁCENIA ŚREDNIEGO PRZEZ OBOZOWICZÓW

W obozie w Szczypiornie wznowiono przede wszystkim specjalne wykłady dla wyższych oficerów (tzw. „kursy dla dowódców sztabowych”), jednocześnie były organizowane szkolenia dla Kozaków, choć te ostatnie miały charakter niesystematyczny.

в Польщі» (Калиш-Щипіорно) восени 1923-навесні 1924 рр., „Європейські історичні студії” 2018, № 9, с. 145-166; І. Срібняк, Становище вояків-українців групи інтернованих Військ УНР у таборах Калиш та Щипіорно (Польща) навесні 1923 року (за архівними документами), „Архіви України” 2018, Вип. 4, с. 201-211; Ю. Голубничка-Шленчак, Видання таборової газети «Український сурмач» вояками інтернованої Армії УНР у таборах Калиш та Щипіорно в Польщі (1922-1923 рр.): зб. наук. пр. матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи», Банська Бистриця–Баку–Ужгород–Кривий Ріг–Херсон 2019, с. 11-12.

⁵ E. Wiszka, *Szósta Siczowa...*, s. 286.

⁶ Z. Karpus, *Jeńcy i internowani...*, s.159-160; E Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń, 2001, s. 187-188.

Jednak głównym celem życia mieszkańców obozu w latach 1922-1923 było zdobycie wykształcenia ogólnego, gdyż tylko w ten sposób mieszkańcy obozu mogli liczyć na godziwe zatrudnienie po likwidacji obozów i przejściu do życia cywilnego. W związku z tym zwrócono uwagę internowanych na działalność obozowego ukraińskiego koła studenckiego oraz kursy korespondencyjne dla młodzieży, organizowane przy pomocy YMCA⁷.

Było to spowodowane tym, że część internowanych żołnierzy ukraińskich (głównie oficerów), którzy przebywali w Szczypiornie, z różnych przyczyn nie mogła ukończyć szkoły średniej na Ukrainie oraz nie posiadała „świadczenia maturalnego” – nie mogli kontynuować studiów. Dlatego utworzono Związek Studentów w Szczypiornie, w którym pod koniec maja 1922 r. powstała „sekcja gimnazjalistów”, a który podjął inicjatywę otwarcia w obozie szkoły realnej, mającej na celu „umożliwienie [...] albo wznowić studia, albo skończyć je tu na miejscu, kurs licealny” dla wszystkich chętnych obozowiczów⁸.

W kilka dni później na swoim kolejnym posiedzeniu Związek Studentów postanowił otworzyć 12 czerwca 1922 r. „Kursy dla gimnazjalistów”, które miały działać według programu prawdziwej szkoły starego typu. Kierownikiem kursów został mianowany inż. Łosiewski, dzięki staraniom którego, oraz pomocy udzielonej przez naczelnika obozowej filii YMCA Wukowa (podręczniki i sprzęt do nauki) szkoła z sukcesem rozpoczęła swoją działalność w wyznaczonym terminie, wykorzystując sale edukacyjne szkoły Płastunów (w tym czasie Płastunowie przebywali w „daczy”). Wśród jej uczniów było 58 osób, które „traktowały Szkołę poważnie i uczęszczały do niej jak najstaranniej w warunkach życia obozowego”⁹.

W końcu sierpnia 1922 r. do Szczypiorna i Kalisza przerzucono grupę internowanych oddziałów Ukraińskiej Republiki Ludowej ze Strzałkowa, m.in. uczniów miejscowego Gimnazjum im. Szewczenka. Ale po przyjeździe do Szczypiorna uczniowie Gimnazjum nie zostali przyjęci do Szkoły Realnej z powodu różnicy w programie tych placówek oświatowych, a później zarówno uczniowie, jak i reszta nauczycieli Gimnazjum trafili do różnych obozów, więc konieczność wznowienia jej pracy czy to w Kaliszu, czy w Szczypiornie wydawała się bardzo problematyczną. Sytuację komplikował również fakt, że Szkoła Realna w tym czasie szukała lokalu (w okresie letnim znajdowała się czasowo w pomieszczeniach Szkoły Ukraińskich Płastunów, o czym będzie mowa poniżej)¹⁰.

Nie było innego odpowiedniego miejsca do jej umieszczenia, dlatego dowództwo grupy udostępniło Szkole Realnej jedną z opuszczonych ziemianek, która wymagała naprawy. Choć miała to zrobić ekipa techniczna, szybko okazało się, że naprawę będą musieli przeprowadzić sami uczniowie Szkoły. Od tego czasu zajęcia w Szkole Realnej trwały trzy godziny po obiedzie, a resztę czasu jej uczniowie i nauczyciele spędzali na remoncie wnętrza ziemianki. YMCA przeznaczyła niewielką kwotę na remonty, co nie pozwoliło na zakup wszystkich niezbędnych materiałów budowlanych (pobrano je z innych opuszczonych ziemianek).

Z powodu braku narzędzi, naprawa postępowała powolnie, poza tym nie wszystkie potrzebne materiały można było znaleźć w obozie, toteż na ich odbiór trzeba było czekać nieraz tygodniami, co wydłużało prace naprawcze o kilka miesięcy. Niektórzy studenci po prostu stracili nadzieję i zaczęli wyjeżdżać do pracy poza obóz, po czym

⁷ *Життя студентів в таб[орі] Щцип[орно]*, „На руїнах” 1922, 5 березня, с. 2-4.

⁸ *Реальна Школа в таб[орі] Щцип[орно]*, „Український Сурмач” 1923, Ч. 51-52. с. 9.

⁹ Тамże.

¹⁰ *Реальна Школа в таб[орі] Щцип[орно]*, „Український Сурмач” 1923, Ч. 51-52, с. 10.

inż. Łosewski złożył rezygnację (12 lutego 1923 r.). W tym czasie remont był już prawie na ukończeniu, więc nowy kierownik – kpt. I. Honczarenko mógł rozpocząć zajęcia w szkole już 19 lutego. Po testach uczniowie zostali podzieleni na trzy klasy (IV, V, VII), ich łączna liczba wyniosła 39 osób. Materiały dydaktyczne zostały zakupione dzięki pomocy YMCA, część przywieziono ze Strzałkowa, o resztę zadbał Związek Studentów, kupując je w Podiebradach (Czechy)¹¹.

W trakcie studiów, z powodu różnych okoliczności życiowych, szkołę opuściło 8 uczniów, ale pozostałych – 31 (stan na początek maja 1923 r.), intensywnie kontynuowało naukę, bazując na perspektywie zdania egzaminów w czerwcu br. Jak prawie zawsze, największym problemem była trudna sytuacja materialna uczniów, którzy z braku odpowiedniego wyżywienia i zaopatrzenia, chodzili „głodni i bez bielizny”, ale mimo wszystko Szkoła Realna nie zaprzestała działalności, realizując swoją szlachetną misję z godnością.

Na początku marca 1923 roku w Szczypiornie założono koło filozoficzne, którego przywódca postawił sobie za cel prowadzenie cyklu esejów „w celu poruszenia najpierw opinii członków koła, a następnie zainteresowania innych ludzi również». Co tydzień członkowie koła zbierali się na wspólnych zebraniach, aby wysłuchać referatu i wymienić opinie na temat jego treści. W ciągu dwóch miesięcy (marzec-kwiecień) wygłoszono 10 esejów („Intuicjonizm Bergsona”, „Nietzsche jako filozof”, „Psychologiczne prawa rozwoju narodów” (wszystkie autorstwa Goncharenko), „O Skoworodwie” [chodzi o ukraińskiego filozofa – Hryhorija Sawycz Skoworodowa – 1722-1794] i „Mesjanizm rosyjski (oba E. Małanyuk), „Struktura materii” (trzy wykłady) – wykładowca – Guda, „Einsteinowska teoria obserwowalności” [teoria względności Einsteina] Bazilewicz. Jak odnotowano w dzienniku obozowym, wszystkie prezentacje odniosły pozytywne wrażenie na słuchaczach, tylko w wykładzie Bazilewicza, zdaniem autora tej notatki, doszło do „straszego okaleczenia naszego języka przez mówcę przy użyciu nieudanych galicyjskich idiomów, z których wywodzi się pokręcony moskofilizm”¹².

Obozowy wydział kulturalno-oświatowy dbał także o interesy innych kategorii internowanych i w marcu 1923 r. rozpoczął w Szczypiornie prowadzenie „wykładów popularnonaukowych z różnych dziedzin nauki”, miało to na celu „popularyzację wśród inteligencji obozowej takiego cyklu dyscyplin naukowych, które z powodu wysokich kosztów książek są zaniechywane”. Zaplanowano, że „podając słuchaczom ogólnie skończone eseje z poszczególnych dyscyplin”, będzie można „obudzić w nich pragnienie samodzielnej pracy nad odtworzeniem szczegółów, a tym samym podnieść poziom życia intelektualnego”. Do lipca 1923 r. cykle wykładów z filozofii (wykładowcy – sotnyk I. Honczarenko, F. Korszniwski i porucznik Możejko), ze sztuki wojennej (generałowie chorunżyje: W. Petriv i P. Shandruk), z „Studiów moskiewskich” i „Studiów bolszewickich” (sotnycy E. Małaniuk i F. Korszniwski)¹³.

Osobne wykłady prowadzono z socjologii (por. Podolski), ukrainistyki i polonistyki (pułkownik Lorczenko, sotnycy Ye. Małaniuk, F. Korszniwski). Wykłady odbywały się na odrębne tematy, w szczególności sotnyk Bazilewicz przeczytał esej „Teoria widzialności Einsteina” („Teoria względności Einsteina”). Zaplanowano również wykłady z następujących tematów: ukraińskiej historii wojskowości (generał chorunżyj O.

¹¹ Tamże.

¹² *Свій, Фільософський гурток в таб[орі] Щцип[орно]*, „Український Сурмач” 1923, Ч. 54, с. 6.

¹³ *Реферати К[ультурно]-Освітньої секції Калініського Комітету допомоги збігцям з України*, „Український Сурмач” 1923, № 56, с. 6-7.

Udowyczenko), nauk matematycznych (O. Udowyczenko i płk F. Gudyma). Prezentowane referaty zawsze gromadziły pełną widownię słuchaczy, po których następowały dyskusje i debaty, które niekiedy trwały nawet do dwóch godzin. „Punktualność rozpoczęcia wykładów i bezpłatny wstęp na nie również przyczyniły się do zaangażowania obozowej publiczności”¹⁴. Pełne sale gromadziły się na wystąpieniach Wiaczesława Prokopowicza, szefa Wydziału Kulturalno-Oświatowego Sztabu Generalnego Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, który wybierał różne tematy swoich wystąpień, m.in. o prawie magdeburskim i Kobzarze „T. Szewczenki”¹⁵.

Prowadzenie pracy oświatowej w obozie wymagało znacznych nakładów finansowych, tymczasem kasy oddziałowe były prawie zupełnie puste – podobnie jak Skarb Państwa Ukraińskiej Republiki Ludowej. W tych warunkach z pomocą szkolnictwu obozowemu przyszedł fundusz założony przez W. Prokopowicza, którego koszty centralnie pokrywały wydatki wszystkich placówek oświatowych w obozach. Fundusz faktycznie rozpoczął swoją działalność 19 lutego 1923 r., kiedy to członkowie komisji ds. podziału ofiarowanych składek (pod przewodnictwem Velizavety Mieszkowskiej) dokonali pierwszej kontrybucji pieniężnej na ten cel (1 mln marek polskich). Jednocześnie komisja zwróciła się „do najszerszych kręgów naszych obywateli z apelem o pomoc w jego rozwoju i zwiększeniu”¹⁶.

Dzięki staraniom W. Prokopowicza opracowano również podstawę prawną działania wspomnianego funduszu, w szczególności jego statut, który przyjęto 24 kwietnia 1923 r., po czym Fundusz Szkolno-Oświatowy Borysa Grinczenki przekształcił się w najbardziej autorytatywny zakład pomocniczy w obozie. Statut funduszu przewidywał, że środki ofiarodawców będą wydatkowane na potrzeby: utrzymania kadry nauczycielskiej, zakupu podręczników i przyborów szkolnych, wypłaty zapomogi i stypendiów stałych dla uczniów, zakładania nowych szkół i zapewnienia im wszystkiego, co niezbędne do pracy, uzupełnienie środków biblioteki szkolnej itp.¹⁷

Jesienią 1923 r., w związku z całkowitym wyczerpaniem się środków finansowych funduszu, sprawa materialnego wsparcia działalności szkół obozowych została przekazana nowo powstałemu „Towarzystwu Pomocy Ukraińskiej Młodzieży Szkolnej w Obozach Internowanych w Polsce”. Dzięki dobrze zorganizowanej akcji informacyjnej i wytrwałości członków Towarzystwa, duża część ukraińskiej emigracji, szereg ukraińskich organizacji społecznych oraz część ludności Galicji i Wołynia przysłała z pomocą młodzieży szkolnej. Dzięki ich darowiznom pieniężnym Towarzystwo zebrało znaczne sumy, dzięki którym udzielało pomocy pieniężnej i rzeczowej uczniom i wykładowcom szkół obozowych, a także inwestowało środki w tworzenie dochodowych organizacji, w których pracowali mieszkańcy obozu. Od końca 1923 r. Towarzystwo przejęło udzielanie pomocy materialnej uczniom Gimnazjum Obozowego im. T. Szewczenki, pomagało „Szkole Młodszej” w Szczypiornie i przedszkolu¹⁸.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ П. Білон, *Спогади*, Пiтсбург 1952, с. 149.

¹⁶ *Фонд шкiльно-просвiтний*, „Український Сурмач” 1923. Ч. 46, с. 7.

¹⁷ „Український Сурмач” 1923, Ч. 49, с. 8.

¹⁸ Докладніше про це див.: І. Срібняк, *Діяльність «Товариства...»*, с. 145-166

SPECJALISTYCZNA PLACÓWKA EDUKACYJNA DLA DZIECI I MŁODZIEŻY

Dzieci potrzebowały szczególnej opieki, a poza tym były wśród nich sieroty, które wymagały regularnego zaopatrzenia we wszystko, czego im brakowało. Dlatego już jesienią 1921 roku organizatorzy pracy kulturalno-oświatowej w obozach za priorytet uznali utworzenie jednej specjalistycznej placówki oświatowej („Szkoły Ukraińskich Płastunów”) dla nastoletnich sierot będących w armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, które brały udział w działaniach wojennych, a teraz wraz ze swoimi jednostkami przebywały w obozach.

Już pod koniec listopada 1921 r. sprawa ta przeszła do etapu praktycznej realizacji, co stało się możliwe dzięki hojnej pomocy finansowej YMCA, która umożliwiła wyposażenie pomieszczeń dla sierot w Szczypiornie. 2 grudnia tego roku przeniesiono tu z Kalisza około 30 chłopców ukraińskich, którzy utworzyli klasy I, II i III, rozpoczynając naukę według programu jednolitej państwowej szkoły powszechnej. Na początku stycznia 1922 r. przeniesiono do Szczypiorna kolejnych 27 chłopców ze Strzalkowa wraz z dwoma nauczycielami, po czym w szkole utworzono IV i V klasę, a „sama szkoła zaczyna nabierać przyzwoitego wyglądu i powagi”¹⁹, a także jej uczniowie, którzy otrzymali nowe mundury (garnitury) dzięki wydarzeniom YMCA.

Szkoła, choć podporządkowana religijnej organizacji charytatywnej, była zorganizowana na zasadach wojskowych – uczniowie tworzyli roje i czoty, na czele których stali rojowi i chotowi (spośród uczniów odnoszących największe sukcesy) powoływani przez radę pedagogiczną. Ten ostatni nadzorował porządek w kuchni i meldował dyżurnemu nauczycielowi o wynikach wieczornej kontroli płastunów. Roje powstawały na podstawie cech narodowych (w szczególności istniał rój „rosyjski”). Szkoła stanęła wówczas przed koniecznością rozwiązania problemu edukacji 40 białoruskich chłopców repatriowanych wówczas z Rosji Sowieckiej. Po dwutygodniowym pobycie w szpitalu, do którego trafiły dzieci z Białorusi z powodu ogólnego wyczerpania, zapadła decyzja o uruchomieniu zajęć z języka rosyjskiego, gdyż nie było możliwości zorganizowania nauki w języku ojczystym. To odpowiednio doprowadziło do wzrostu kadry nauczycielskiej i personelu szkoły, jednak YMCA nie oszczędził pieniędzy na edukację sierot, co doprowadziło do wzrostu liczby dzieci w szkole do 115 osób²⁰.

Dzięki temu rada pedagogiczna miała możliwość zwrócenia uwagi na rozwój wychowania fizycznego płastunów, poprzez ustawienie w jadalni podstawowego sprzętu sportowego, a wraz z nadejściem cieplej pory roku – przeniesienie ich na plac. Z płastunami prowadzono także „rozmowy na tematy moralne”, za które odpowiadał dyrektor szkoły sotnyk Gonczarenko. W planach szkoły było także pozyskanie od polskiej komendantury działki pod założenie szkolnego ogrodu, w którym uczniowie mogliby zdobywać wiedzę praktyczną²¹. Radzie pedagogicznej zależało także na zaostreniu dyscypliny – tych, którzy ją łamali, trzeba było „postawić w kącie na kolana, ale nie dłużej niż godzinę; ci uczniowie, którzy nie odrobili lekcji, powinni zostać bez obiadu, dopóki nie wykonają powierzonego zadania” (z protokołu zebrania rady pedagogicznej

¹⁹ Гама, *Школа Українських Пластунів*, „Український Сурмач” 1923, Ч. 51-52, с. 9.

²⁰ Гама, *Школа Українських Пластунів*, „Український Сурмач” 1923, Ч. 51-52, с. 9.

²¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (dalej: ЦДАВО), ф.3523, оп.2, спр.1, арк. 5.

z 3 września 1922 r.)²². Oczywiście jest, że ze współczesnej perspektywy stosowanie takich metod dyscyplinarnych w stosunku do dzieci wydaje się zupełnie nieadekwatne i wykraczające poza wszelkie normy pedagogiczne.

Po ukończeniu nauki w szkole (czerwiec 1922 r.) uczniowie musieli zdać egzamin, a następnie przeniesiono ich do kolejnych klas. W lipcu tego roku YMCA wynajęła uczniom dachę w okolicach Kalisza, gdzie dzieci miały możliwość wypoczynku przez półtora miesiąca. Drugi rok szkolny rozpoczął się 4 września, a zdecydowana większość płastunów chętnie podjęła naukę. W listopadzie 1922 roku liczba uczniów w szkole ponownie wzrosła – po przeprowadzce do Szczypiorna 27 chłopców różnych narodowości²³. W skład rady pedagogicznej szkoły wchodził wówczas sotnyk I. Honczarenko (dyrektor), Gerlit, D. Savenko, M. Chlyur, L. Gavrish, Iv. Huda, Yanivskyi, Martyniv, Iv. Kobyzskyi²⁴. Dzięki intensywnej pracy całej kadry pedagogicznej możliwe stało się zakończenie roku szkolnego do 1 stycznia 1923 roku – w tym dniu uznano, że możliwe jest przeniesienie najlepszych uczniów do kolejnych klas, po czym utworzono VII klasę dla Ukraińców i V klasę dla Białorusinów i Rosjan. Dzięki dobrej pracy kolejnych 20 uczniów, których rodzice byli w tym obozie, rozpoczęło naukę w szkole²⁵.

Jednocześnie grono pedagogiczne szkoły musiało przezwyciężyć znaczne trudności, które wynikały z braku podręczników. Nauczyciele musieli samodzielnie sporządzać notatki z wykładów i kopiować je na szapirografie. Oprócz nauczania według zatwierdzonego programu, płastunowie przechodzili praktyczne szkolenia w kilku warsztatach (szewskim, krawieckim, stolarskim, ślusarskim), co pozwoliło im zdobyć praktyczne umiejętności, bardzo potrzebne w późniejszym życiu.

Ponadto stworzono chłopcom wszelkie warunki do uprawiania sportu (piłka nożna, siatkówka, koszykówka; w mniejszym stopniu boks). Wobec takiego nasycenia zajęciami teoretycznymi, praktycznymi i sportowymi ich codzienność opierała się na zasadach wojskowych – wstawanie o godzinie szóstej rano, a po śniadaniu o godzinie ósmej odbywały się lekcje (do 12:30), następnie obiad i praca w warsztatach, po 16:00 uczniowie mieli godzinę na sport, o 17:00 otrzymywali kakao i odrabiali lekcje, kolacja o 20:00, czas wolny i śpiewanie, o 22.00 cisza nocna²⁶.

Stabilizacja ta była jednak bardzo chwiejna i zapewniała ją niemal wyłącznie działalność YMCA, która wiele zrobiła dla ugruntowania działalności ukraińskiej szkoły płastunowej w Szczypiornie. Kiedy jednak organizacja ta odmówiła udzielania pomocy w związku z zakończeniem swojej działalności w obozach (od marca 1923 r.)²⁷, skłoniło to radę pedagogiczną (I. Honcharenko, M. Chljur, I. Szlendyk, D. Savenko, L. Havrish, I. Huda, I. Kobyzskyi, Lutts, Skubko, Szewczenko, Szulak) do poszukiwania innych możliwości kontynuowania jej pracy.

23 marca 1923 r. rada pedagogiczna omawiała propozycję gen. M. Szapowala „przewieźć 250 ukraińskich dzieci w wieku od 5 do 14 lat do Czech, gdzie otrzymają one wyższe wykształcenie na koszt czeskich rodzin”. Do tego potrzebna była też zgoda

²² ЦДАВО України, ф.3523, оп.2, спр.1, арк.10зв.

²³ Гама, *Школа...*, с. 9.

²⁴ ЦДАВО України, ф.3523, оп.2, спр.1, арк.2.

²⁵ Гама, *Школа...*, с. 9.

²⁶ Тамże, с. 8-9.

²⁷ Ш.І., *Благодійні чужоземні організації та шкільно-просвітня діяльність в таборах інтернованих Українців в Польщі, „Український Сурмач” 1923, с. 7.*

rodziców – nie chodziło więc tylko o sieroty, ale w ogóle dzieci ukraińskie, które przebywały w obozie. Zdaniem M. Szapowala, który w tym czasie przygotowywał się do wyjazdu do Pragi, kwestię rozdziału dzieci wśród czeskich rodzin w Czechosłowacji musiał rozstrzygnąć Ukraiński Komitet Społeczny. Poza tym dziećmi opiekował się także „oddzielny nauczyciel ukraiński”, który nadzorował je i uczył języka ukraińskiego.

Po rozważeniu tych warunków rada pedagogiczna postanowiła, że w takiej sytuacji „nie można zagwarantować narodowego wychowania dzieci i z tego powodu dzieci mogą zostać stracone dla Ukrainy”. Ponadto na terenie obozu działa szkoła, która „jest wyposażona we wszelkie niezbędne sprzęty i kończy już trzeci rok szkolny [...], cieszy się zaufaniem rodziców dzieci”. Zgoda na przeniesienie do Czechosłowacji będzie możliwa w przypadku przesiedlenia „szkoły w całości”, gdy jej dalsza działalność w obozie byłaby niemożliwa²⁸. Na posiedzeniu rady pedagogicznej 29 kwietnia 1923 r. faktycznie powtórzono ten wniosek – odejście dzieci miało według jej członków doprowadzić do tego, że płastunowie „mogliby zostać straceni dla Ukrainy”²⁹.

Ale już miesiąc później, w odpowiedzi na podobną propozycję Szapowala, która dotarła do rady szkoły 26 kwietnia 1923 r., ta ostatnie w swojej uchwale zgodziła się „przewieźć dzieci do Czech w celu wychowania i nauki w rodzinach czeskich”, ale ostateczną decyzję odłożono do następnego spotkania rady z udziałem M. Szapowala, szefa wydziału kulturalno-oświatowego Sztabu Generalnego W. Prokopowicza i szefa grupy internowanych oddziałów URL w Szczypiornie³⁰.

Rada pedagogiczna spotkała się 1 maja 1923 r. i uznała za wystarczające, aby „dla zapewnienia edukacji narodowej” do każdej grupy 20-30 dzieci przydzielono ukraińskiego nauczyciela³¹. Impulsem do tej decyzji stało się zakończenie opieki nad dziećmi przez YMCA (początek maja 1923 r.) i choć Brytyjski Komitet ds. Uchodźców (BCR) przejął opiekę nad dziećmi w obozach po zakończeniu działalności tego ostatniego, sytuacja z utrzymaniem szkoły dla dzieci była trudna. Komitet, dysponując znacznie mniejszymi środkami finansowymi, zapewniał Płastunów jedynie śniadania na okres trzech miesięcy, o czym w szczególności W. Prokopowicz informował w liście do szefowej obozowego komitetu administracyjnego E. Myszkowskiej (pismo z kwietnia 30, 1923 r.)³².

25 lipca na kolejnym posiedzeniu rady pedagogicznej okazało się, że od 1 września 1923 roku komisja brytyjska całkowicie zaprzestanie wypłacania pensji nauczycielom i ograniczy swoją pomoc dla szkoły, jednocześnie komisja wyraziła gotowość pomocy w organizacji warsztatów szkolnych. W tej sytuacji W. Prokopowicz zgodził się przejąć wypłatę pensji nauczycielom z sum funduszu szkolno-oświatowego im. B. Grinchenki, ale jednocześnie podkreślił, że dość pilna jest sprawa powołania w szkole pracowni, z pracy których należy się spodziewać zysku, który byłby przeznaczony na potrzeby uczniów³³.

Pod koniec lata 1923 r. wspomniana komisja podjęła inicjatywę przeniesienia sierot do jednego z „zamożnych” krajów Europy i przy pomocy członka Ligi Narodów,

²⁸ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.12, арк.1.

²⁹ ЦДАВО України, ф.3523, оп.2, спр.1, арк. 13.

³⁰ ЦДАВО України, ф.4007, оп.1, спр.12, арк.2-2зв.

³¹ ЦДАВО України, ф.3523, оп.2, спр.1, арк.16.

³² Архів Української Бібліотеки імені Симона Петлори в Парижі, ф.7.4 (листування В.Прокоповича з Є.Мишковською).

³³ ЦДАВО України, ф.3523, оп.2, спр.1, арк.18.

Cherpentiera, 5 września 1923 r. 14 chłopców wyjechało do Francji (11 z nich to sieroty). Mieli być oni umieszczani w gospodarstwach rolników francuskich, gdzie pod patronatem Międzynarodowego Czerwonego Krzyża wykonywali różne prace rolnicze. Kilka dni później miała wyjechać kolejna grupa uczniów ze wspomnianej szkoły. Jesienią 1923 r. większość płastunów – uczniów szkoły przeniosła się do Czechosłowacji (w sumie ok. 100 osób), gdzie w sześciu klasach kontynuowała naukę w nowo utworzonym gimnazjum ukraińskim³⁴. W taki sposób opieka, edukacja i wychowanie nastoletnich sierot (a także częściowo dzieci obozowych) zostało wówczas przekazane międzynarodowym organizacjom humanitarnym.

WNIOSKI

Podsumowując można stwierdzić, że w obozie stworzono wystarczająco sprzyjające warunki do ukończenia szkoły średniej dla tej części mieszkańców obozu, która ze względu na swój udział w wojnie wyzwoleniczej narodu ukraińskiego nie zrobiła tego wcześniej. Ci sami internowani, którzy mieli już wykształcenie średnie lub nawet niepełne wyższe, zmuszeni byli polegać na własnych siłach i samodzielnie przygotowywać się do przyjęcia na polskie lub czechosłowackie uczelnie.

Prasa obozowa (a zwłaszcza czasopismo „Ukraiński Surmacz”) chętnie podkreślała główne osiągnięcia placówek oświatowych, regularnie zamieszczając zarówno autorskie artykuły przeglądowe, jak i kroniki. Publikacja takich materiałów dodatkowo zwracała uwagę osadzonych na ich działalność, przekonując internowanych o nadrzędnej potrzebie zdobywania przez nich nowej wiedzy.

I choć okoliczności życia obozowego do tego się przyczyniły, internowani żołnierze mieli wystarczająco dużo czasu wolnego na samokształcenie, a więc na radykalną zmianę paradygmatu swojego życia w Polsce już po wyjściu z obozu. W dużej mierze zasługa zorganizowania edukacji mieszkańców obozu przypadła darczyńcom – ukraińskim organizacjom emigracyjnym i galicyjskim, a także osobom fizycznym, których datki charytatywne umożliwiły działalność obozowych placówek oświatowych, a w szczególności opłacenie nauczycieli i zakup wszystkiego, co niezbędne dla szkół.

Dzięki pracy kilku obozowych placówek oświatowych i sporadycznym wykładom o różnej tematyce, niektórym internowanym udało się zdobyć dodatkową wiedzę i uzyskać odpowiednie dokumenty potwierdzające ukończenie szkoły średniej w obozie, co później znacznie ułatwiło im zatrudnienie lub kontynuację nauki w szkołach wyższych w Polsce i Czechosłowacji. Szkoła realna kontynuowała swoją działalność także po likwidacji obozu (1 sierpnia 1924 r.), przenosząc się do ukraińskiej Stancji w Kaliszu, gdzie powstało Gimnazjum im. T. Szewczenki.

³⁴ Архів Української бібліотеки ім. Симона Петлюри у Парижі, ф.24.3 (Союз українських емігрантських організацій у Франції), Списки членів українських громад у Парижі, Тулузі та ін.

PLACÓWKI OŚWIATOWE W OBOZIE INTERNOWANYCH ŻOŁNIERZY ARMII UKRAIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ W SZCZYPIORNI W LATACH 1922-1923. NA PODSTAWIE OBOZOWEGO MAGAZYNU „UKRAIŃSKI SURMACZ”

Słowa kluczowe: Szczypiorno, Kalisz, obozy internowania, szkoła, edukacja, Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej

Artykuł dotyczy specyfiki funkcjonowania placówek oświatowych w obozie internowania Ukraińscy żołnierze Armii URL Szczypiorno, 1922-1923. Dzięki pracy kilku obozowych placówek oświatowych i sporadycznym wykładom o różnej tematyce, niektórym internowanym udało się zdobyć dodatkową wiedzę i uzyskać odpowiednie dokumenty potwierdzające ukończenie szkoły średniej w obozie, co później znacznie ułatwiło im zatrudnienie lub kontynuacja nauki w szkołach wyższych w Polsce i Czechosłowacji.

EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN THE INTERNATIONAL CAMP FOR SOLDIERS OF THE UKRAINIAN ARMY IN SZCZYPIORNO IN THE YEARS 1922-1923. BASED ON THE CAMP MAGAZINE “UKRAIŃSKI SURMACZ”

Keywords: Szczypiorno, Kalisz, internment camps, school, education, Army of the Ukrainian People's Republic

The article concerns the specifics of the functioning of educational institutions in the internment camp Ukrainian soldiers of the UNR Army in Szczypiorno during the years between 1922-1923. Thanks to the work of several camp educational institutions and occasional lectures on various topics, some internees managed to gain additional knowledge and obtain relevant documents confirming the completion of secondary school in the camp, which later made it much easier for them to find employment or continue their education in higher education institutions in Poland and Czechoslovakia.

Bibliografia:

Źródła:

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України
Архів Української бібліотеки ім. Симона Петлюри у Парижі
Союз українських емігрантських організацій у Франції

Prasa:

„На руїнах” – 1922
„Український Сурмач” – 1923

Opracowania:

Karpus Z. (1997), *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924*, Toruń
Wiszka E. (2012), *Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Formowanie, szlak bojowy, internowanie 1920-1924*, Toruń
Wiszka E. (2001), *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń
Білон П. (1952), Спогади, Пiтeбурґ
Голубничя-Шленчак Ю. (2019), *Видання таборової газети «Український сурмач» вояками інтернованої Армії УНР у таборах Каліш та Щипіорно в Польщі (1922-1923 рр.): зб. наук. пр. матер. ІV Міжнар. наук.-практ. конф. «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи»*, Банська Бистриця–Баку–Ужгород–Кривий Ріг–Херсон

- Павленко М. І. (1999), *Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.)*, Київ
- Срібняк І. (1997), *Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921-1924 рр.)*, Київ-Філадельфія
- Срібняк І. (2017), *Табір інтернованих Військ УНР у Щипіорно (1922-1923 рр.): гуманітарно-просвітня складова діяльності українського вояцтва, [w:] Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917-1921 рр.): Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1-2 червня 2017 р.)/Упоряд, В. Верстюк (відп. ред.), В. Скальський та ін., Київ-Чернігів,*
- Срібняк І. (2018), *«Біда дивиться зі всіх закутків, а злидні плодяться з кожною секундою...» (допомогово-харитативна діяльність «Союзу українок» у таборі Щипіорно, Польща навесні 1922р.)*, „Наше життя”, Т. LXXV, Ч. 7-8
- Срібняк І. (2018), *Діяльність «Товариства допомоги для української шкільної молоді в таборах інтернованих в Польщі» (Калиш-Щипіорно) восени 1923-навесні 1924 рр.*, „Європейські історичні студії”, № 9
- Срібняк І. (2018), *Становище вояків-українців групи інтернованих Військ УНР у таборах Калиш та Щипіорно (Польща) навесні 1923 року (за архівними документами)*, „Архіви України”, Вип. 4